

IRENEUSZ BEMBAS¹

ASPEKTY PRAWNE UJĘCIA OSOBY JAKO ŚRODKA PRZYMUSU PROCESOWEGO STOSOWANEGO W ODNIESIENIU DO NIELETNIEGO

Popełnianie czynów zabronionych pod groźbą kary wiąże się z ustawową możliwością izolacji ich sprawców przez organy ścigania dla celów procesowych. Przepisy procedury karnej, w tym i wykroczeniowej, wprowadziły także ujęcie osoby podejrzanej o popełnienie przestępstw lub wykroczeń stanowiące środek przymusu procesowego stosowany przez osoby fizyczne niebędące organami ścigania. Wspomniana instytucja prawna nosząca w doktrynie juretycznej nazwę „ujęcia obywatelskiego” jest utożsamiana z możliwością zastosowania jej wobec każdej osoby dopuszczającej się czynów zabronionych pod groźbą kary. W sprawach dotyczących popełniania czynów zabronionych jako przestępstwa lub jako wykroczenia kwestią problematyczną jest odniesienie ujęcia obywatelskiego do nieletnich i tym samym odpowiedź na pytanie: czy ujęcie obywatelskie nieletniego podejrzanego o popełnienie czynu zabronionego jako przestępstwo lub wykroczenie jest dopuszczalne prawnie? W praktyce pokrzywdzeni, czy też świadkowie czynów zabronionych pod groźbą kary popełnianych przez osoby nieletnie, w sposób niejako naturalny częstokroć sięgają po instytucję „ujęcia obywatelskiego”.

Ujęcie obywatelskie jako środek przymusu procesowego w nawiązaniu do przestępstw, zostało przewidziane przepisami kodeksu postępowania karnego² w art. 243 § 1. Jest tzw. dozwoloną samopomocą w ramach społecznej reakcji na przestępstwo³, stworzoną jako instrument ustawy służący osobie niewchodzącej w grono organów ścigania (zobowiązanych z racji zasady legalizmu do podejmowania z własnej inicjatywy przedsięwzięć

¹ Podinsp. dr Ireneusz Bembas — adiunkt Instytutu Nauk Prawnych Wydziału Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Nauk Prawnych w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. Autor publikacji z zakresu prawa karnego materialnego i procesowego. *Kontakt z autorem za pośrednictwem redakcji.*

² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 1987, 2399; z 2019 r., poz. 150); dalej jako k.p.k.

³ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 179; K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red. nauk.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom I, Warszawa 2017, s. 853, 854; J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 411.

procesowych, m.in. do wszczęcia postępowania karnego o czyny zabronione jako przestępstwa ścigane z urzędu — art. 10 § 1k.p.k.). Ujęcie obywatelskie jest uprawnieniem służącym każdej osobie⁴ — bez względu na to, czy została ona pokrzywdzona czynem zabronionym, czy wręcz przeciwnie. Przesłanką formalną do stosowania ujęcia obywatelskiego jest gorący czynunek popełnienia przestępstwa lub pościg podjęty bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa. Gorący czynunek popełnienia przestępstwa jest rozumiany jako oczywistość dopuszczenia się wspomnianej formy czynu zabronionego⁵, w ocenie stosującego ujęcie obywatelskie, wynikającej z reguły z bycia świadkiem zachowań przestępczych.

Dodatkowo w k.p.k. występują dwie przesłanki faktyczne, z których co najmniej jedna musi współlistnieć z omówioną wcześniej formalną: obawa ukrycia się ujmowanego lub niemożliwość ustalenia jego tożsamości. W art. 243 k.p.k., stanowiącym podstawę prawną ujęcia obywatelskiego, w § 2 zawarty jest obowiązek „ujmujących” — niezwłocznego przekazania osób ujętych w ręce Policji.

Ujęcie obywatelskie na gruncie kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia⁶ jest rozwiązaniem zbliżonym do omówionego wyżej, k.p.w. bowiem w art. 45 § 2 odsyła do odpowiedniego stosowania przepisu prawnego z art. 243 k.p.k. Odpowiednie stosowanie wspomnianej instytucji prawnej polega na dostosowaniu treści ujęcia obywatelskiego z k.p.k. do okoliczności związanych z k.p.w. — czyli na zastąpieniu w przesłance formalnej: gorącego uczynku „przestępstwa” określeniem „wykroczenia”⁷. Pozostały zakres omawianej instytucji prawnej pozostaje niezmienny.

W treści przepisów prawnych przedstawionych powyżej nie wspomniano o dopuszczalności stosowania ujęcia obywatelskiego wobec nieletnich. Biorąc pod uwagę przesłankę formalną „gorący czynunek popełnienia przestępstwa/wykroczenia”, nie znajduje ona zastosowania do nieletniego, nie jest on zdolny (w sensie prawnym) bowiem do popełnienia przestępstwa/wykroczenia. Najprostsza, trójelementowa definicja przestępstwa została zawarta w art. 1 k.k.⁸ — jest nim czyn zabroniony (pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia), dodatkowo społecznie szkodliwy w stopniu większym niż znikomy, a także zawiniony.

W systematyce prawa karnego wyróżnia się tzw. zdolność do zawinienia, obejmującą określone stany dotyczące ukształtowania psychicznego człowieka czy też jego rozwoju umysłowego i moralnego, powiązaną przez część ogólną ustawy karnej z określonym wiekiem oraz poczytalnością

⁴ K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2017, s. 319.

⁵ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa, s. 558.

⁶ Ustawa z 24 sierpnia 2001 r. — Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 475, 1039, 1387, 1467, 1481, 2077); dalej jako k.p.w.

⁷ J. Kosonoga [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 265.

⁸ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny (tekst jedn. DzU z 2016 r., poz. 1137 z późn. zm); dalej jako k.k.

osób⁹. W kodeksie karnym przyjęto „sztuczną” granicę wieku — ukończenie 17 lat (art. 10 § 1 k.k.), której przekroczenie powoduje uzyskanie przez sprawcę wspomnianej zdolności do zawinienia ze względu na jego wiek. Sztuczność wskazanej granicy wynika z przyjęcia sztywnego przedziału wieku, bez względu na indywidualne cechy wynikające z faktycznego rozwoju intelektualnego i moralnego, dającego się podsumować stwierdzeniem zasadniczym: po ukończeniu 17. roku życia każda osoba jest zdolna do ponoszenia winy za przestępstwo (oczywiście, o ile jest poczytalna w trakcie jego popełnienia). Nieletni nie mieści się w zakresie wieku wyznaczonym tzw. zdolnością do zawinienia. Zgodnie z art. 1 § 2 pkt 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁰ pojęcie nieletniego jest używane w trzech zakresach:

- a) zapobiegania i zwalczania demoralizacji — w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18;
- b) postępowania w sprawach o czyny karalne — w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17;
- c) wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych — w stosunku do osób, wobec których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Zakresem, który przede wszystkim mógłby być rozpatrywany w odniesieniu do zachowań nieletnich zabronionych jako przestępstwa, a następnie do dopuszczalności ich ujęć na gorącym uczynku popełnienia czynu zabronionego jest wyznaczony w punkcie b) dotyczącym postępowania o czyny karalne, ewentualnie w punkcie a) dotyczącym prewencji i zwalczania demoralizacji. Pojęcie czynu karnego zostało wyjaśnione w art. 1 § 2 pkt 2 u.p.n. — jest nim czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (a także jako enumeratywnie wymienione wykroczenia). Nieletni może dopuszczać się zachowań zabronionych jako przestępstwo, jednak nie przekształca się one w przestępstwo, z powodu braku omówionej wyżej zdolności do zawinienia (będącej jedną z trzech podstawowych elementów składowych przestępstwa), powodującego odpadnięcie możliwości przypisania mu winy. Z uwagi na niezdolność nieletniego do zawinienia ze względu na wiek, jego zachowania mogą stanowić „jedynie” czyny karalne, ewentualnie inne od czynów karnych — czyny zabronione, w myśl art. 4 § 1 u.p.n. stanowiące okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego.

Sytuacją bardziej złożoną jest odpowiedź na pytanie, czy nieletni może dopuścić się przestępstwa w warunkach określonych przez art. 10 § 2 k.k. Ustawa karna wprowadziła możliwość stosowania rozwiązań przewidzianych w k.k. także wobec nieletniego w przypadku ściśle

⁹ A. Marek, *Prawo karne...*, wyd. cyt., s. 100; A. Zoll [w:] tenże (red.), *Kodeks Karny. Część ogólna*, komentarz Lex, tom I, Warszawa 2012, s. 162; W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna, Tom I. Komentarz do art. 1–52*, Warszawa 2016, s. 171.

¹⁰ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 969), dalej jako u.p.n.

określonych — najpoważniejszych czynów zabronionych z k.k. (art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2, art. 280), przy czym dodatkowo określiła warunki stosowania instrumentów prawnokarnych: jeśli okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają. Konstrukcja przepisu art. 10 § 2 k.k. nie zawiera jednak stwierdzenia, że nieletni w warunkach przywołanego wyżej przepisu prawnego jest zdolny do ponoszenia winy, czy też bardziej konkretnie — że dopuszcza się przestępstwa. W przepisie prawnym wskazanym wyżej jest wyeksponowana wyraźnie konsekwencja zastosowania art. 10 § 2 k.k. wobec nieletniego — może on „jedynie” odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie. Pomimo stosowania art. 10 § 2 k.k. nieletni nadal nie posiada zdolności do zawinienia, koniecznej do przekształcenia jego zachowania w przestępstwo. Dodatkowo nawet w przypadku stosowania wobec nieletniego art. 10 § 2 k.k. nie przestaje on być nieletnim, natomiast wobec niego w dalszym ciągu stosuje się u.p.n., o czym zaświadcza art. 18 § 1 u.p.n., odsyłając do k.p.k. jako ustawy służącej do określenia sądu właściwego do rozpoznania sprawy, a także przewidując odmienności w sprawie wobec nieletniego (wszczętej przed ukończeniem przez niego 18 lat), prowadzonej według przepisów k.p.k. o czyn zabroniony jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe. Przykładem wspomnianej odmienności proceduralnej jest postępowanie przygotowawcze dotyczące nieletniego prowadzone przez sąd rodzinny — art. 18 § 2 pkt 1 lit. a u.p.n., w odróżnieniu od spraw karnych o przestępstwa, prowadzonych zasadniczo przez organy ścigania. Treść art. 18 u.p.n. nasyła wniosek — pomimo stosowania art. 10 § 2 k.k. w prowadzonej sprawie nadal jest stosowana w pierwszej kolejności u.p.n., zatem akt prawny dotyczący nieletnich, świadcząc tym samym, że osoba, wobec której stosuje się zasady wynikające z k.k., nie przestaje być nieletnim.

Konsekwencją przedstawionych powyżej założeń o nieprzestępczości zachowań nieletnich jest stwierdzenie niedopuszczalności prawnej stosowania instytucji ujęcia obywatelskiego z art. 243 § 1 k.p.k. wobec osób poniżej 17. roku życia. Przesłanką formalną ujęcia obywatelskiego jest „gorący czyn popełnienia przestępstwa”. Skoro nieletni nie jest zdolny do zawinienia w sensie k.k. i popełnienia przestępstwa, nie może być mowy o spełnieniu przywołanej przesłanki formalnej i tym samym stosowania ujęcia obywatelskiego z k.p.k. Instytucja ujęcia obywatelskiego jako instrument izolowania osoby została przewidziana w sprawach o przestępstwa, a nie o jakiegokolwiek czynu zabronione, w tym czynu karalne. Podany wniosek dotyczy nie tylko i wyłącznie instytucji z art. 243 k.p.k., całe bowiem postępowanie, w tym jakiegokolwiek czynności uregulowane w k.p.k., nie może być zasadniczo stosowane wprost wobec nieletniego, ponieważ dotyczy procedury w sprawach o przestępstwa (oczywiście z wyłączeniem w tym względzie przepisów prawnych u.p.n., odsyłających wyjątkowo do odpowiedniego stosowania k.p.k., np. art. 18, art. 20 u.p.n.).

Podobny do trybu z k.p.k. jest status ujęcia obywatelskiego z art. 43 § 2 funkcjonującego na gruncie k.p.w. w odniesieniu do nieletniego. Zgodnie z art. 8 kodeksu wykroczeń¹¹ na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony jako wykroczenie po ukończeniu lat 17. Wspomniany zapis ustawy jest zdolnością do zawinienia ze względu na wiek, która podobnie do przypadku przestępstw, stanowi punkt wyjścia do ustalenia winy sprawcy czynu zabronionego, a w konsekwencji uznania za wykroczenia zachowań zabronionych — por. art. 1 § 2 k.w. Sytuacja prawna nieletniego dopuszczającego się czynu zabronionego z k.w. jest podobna do opisanej wyżej, dotyczącej czynów zabronionych jako przestępstwa — nieletni będąc niezdolnym do zawinienia ze względu na wiek, nie może być sprawcą wykroczenia. W przypadku czynów zabronionych jako wykroczenia k.w. nie przewiduje odpowiedzialności nieletniego na zasadach określonych w k.w. Ponadto zachowania nieletnich, wyczerpujące znamiona czynów zabronionych jako wykroczenia, w zależności od naruszonych przepisów k.w. mogą stanowić czyny karalne (dotyczy wyłącznie: art. 51, art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133 lub art. 143 z k.w. — por. art. 1 § 2 pkt 2 lit. b u.p.n.) bądź okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego w postaci popełnionego czynu zabronionego (por. art. 4 § 1 u.p.n.).

Podsumowując powyższe rozważania, stosowanie ujęcia obywatelskiego z art. 45 § 2 k.p.w. wobec nieletniego nie jest dopuszczalne prawnie, osoba poniżej lat 17 bowiem niezdolna do zawinienia — nie dopuszcza się wykroczenia, tym samym nie wypełnia przesłanki w postaci „popełnienia wykroczenia” stanowiącego warunek formalny ujęcia obywatelskiego z przywołanego wyżej przepisu prawnego. Ponadto wobec nieletnich wyłącznie jest stosowanie jakichkolwiek przepisów k.p.w. zarówno jako zasady, k.p.w. dotyczy bowiem wyłącznie spraw o wykroczenia, w które nie przekształca się zachowania nieletnich, jak i jako wyjątku, ponieważ przepisy u.p.n. nie odsyłają w żadnym zakresie do stosowania przepisów z k.p.w.

Poruszając kwestię ujęcia obywatelskiego, nie sposób jest pominąć rozwiązań prawnych istniejących w przeszłości w ustawie obejmującej procedurę wobec nieletnich. Ustawa przewidująca postępowanie wobec nieletnich jest aktem prawnym istniejącym od 1982 r. Aktualne brzmienie u.p.n. jest wynikiem wprowadzonych nowelizacji poprzednich kształtów prawnych ustawy. Przed nowelizacją u.p.n. z 2013 r.¹² istniał przepis art. 37 dawnej u.p.n. wskazujący na czynności podejmowane w sprawach nieletnich przez organy inne od sądowych: w § 1 — podejmowane z własnej inicjatywy, w wypadkach niecierpiących zwłoki (przez Policję, a także organ administracji państwowej) lub w § 2 czynności zlecone przez sąd

¹¹ Ustawa z 20 maja 1971 r. — Kodeks wykroczeń (tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 821); dalej jako k.w.

¹² Ustawa z 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (DzU z 2013 r., poz. 1165).

(kuratorowi lub Policji). W § 1 przywołanego wyżej artykułu ustawodawca przewidział stosowanie instytucji prawnej noszącej miano „ujęcia nieletniego”. Stosowanie wspomnianej instytucji było uwarunkowane przede wszystkim: „podejmowaniem czynności w celu zbierania i utrwalania dowodów czynów karalnych”, jednak wyłącznie „w wypadkach niecierpiących zwłoki”, a ponadto istnieniem „potrzeby” ujęcia nieletniego, rozumianej jako sytuację, w której zrealizowanie wymienionego celu jest możliwe jedynie w obecności nieletniego. Dodatkowo w treści komentowanego przepisu prawnego przewidziano ściśle określone podmioty uprawnione do ujęcia nieletniego — Policję lub organ administracji państwowej¹³. Wspomniane „ujęcie nieletniego” z art. 37 § 1 u.p.n. nie było przewidziane przez ustawodawcę jako instytucja obywatelska, czyniąc tym samym wyłom wobec „ujęć” przewidzianych na gruncie k.p.k. czy też k.p.w. Wydaje się, że ograniczając krąg podmiotów, które uprawniono do „ujęcia nieletniego” w warunkach art. 37 § 1 u.p.n. ustawodawca przyznał prymat ochrony nieletniego, w tym również pierwszeństwo władzy rodzicielskiej, czy też opiekuńczej wobec osób niepełnoletnich, nad „zabezpieczeniem” osoby nieletniej na potrzeby czynności prowadzonych w sprawach o czyny karalne.

W przedstawionym stanie prawnym u.p.n. przed nowelizacją, rozwiązania dotyczące „ujęć obywatelskich” z k.p.k. oraz k.p.w. odniesionych do nieletniego, istniały w kształcie przedstawionym na wstępie i aktualnym do dnia dzisiejszego — a zatem niedopuszczającym stosowania ich do nieletnich.

Następnie w 2013 r. znowelizowano u.p.n.: przepis art. 37 u.p.n. został uchylony, jednocześnie utworzono jego odpowiednik¹⁴ — art. 32e u.p.n.¹⁵ W nowo przekształconym przepisie prawnym wprowadzono jednak zmiany: po pierwsze wskazano Policję jako organ jedyny do podejmowania czynności z własnej inicjatywy, w wypadkach niecierpiących zwłoki; po drugie: poszerzono zakres policyjnych przedsięwzięć do zbierania i utrwalania dowodów nie tylko czynów karalnych, ale także przejawów demoralizacji; po trzecie: zmieniono funkcjonującą nazwę stosowanej instytucji prawnej wobec nieletniego z „ujęcia” na „zatrzymanie” osoby stosowane, tak jak poprzednio w razie potrzeby. W drodze nowelizacji u.p.n. aktualnie nie istnieje ustawy środek w postaci ujęcia nieletniego, natomiast w jednym przypadku ustawa w przepisie art. 30a u.p.n. posługuje się wspomnianym określeniem wyłącznie jako składnikiem przesłanki do zawieszenia postępowania w sprawie nieletniego.

Istota środków przymusu polega na możliwości ich użycia nawet wbrew woli osób, wobec których są używane¹⁶. Niejednokrotnie podczas

¹³ A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 168, 169.

¹⁴ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skretowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 154.

¹⁵ Art. 1 pkt 17 lit. a i b ustawy o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw z 30 sierpnia 2013 r. (DzU z 2013 r., poz. 1165).

¹⁶ K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2017, s. 342.

ujmowania osoby stosowany jest przymus fizyczny, który użyty wobec nieletnich, częstokroć osób nie w pełni ukształtowanych fizycznie i psychicznie, może mieć daleko idące negatywne konsekwencje, a nawet prowadzić do utraty ich zdrowia. Ponadto zasadniczo osoby poniżej 18. roku życia podlegają władzy rodzicielskiej — por. art. 92 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁷, nie mogą w pełni dysponować sobą w sensie prawnym, nie posiadają pełnej zdolności do czynności prawnych w ujęciu cywilistycznym — por. art. 11 kodeksu cywilnego¹⁸ (z wyjątkiem kobiet, które ukończyły 16 lat i zawarły związek małżeński — por. art. 10 § 2 k.c.). Jak już podkreślono wcześniej, ustawodawca, nie przewidując dopuszczalności ujęcia obywatelskiego nieletniego, dał prymat ochronie władzy rodzicielskiej nad dziećmi i objął szczególną ochroną samych nieletnich, zasadniczo chroniąc ich przed skutkami stosowania wobec nich rozwiązań prawnych z k.p.k., k.p.w. O ile wobec nieletniego podejrzanego o popełnienie czynu zabronionego jako przestępstwo lub wykroczenie policyjne organy ścigania mogą stosować zatrzymania procesowe (por. art. 32e i 32g u.p.n.), to jednak obywatelskie środki przymusu (ujęcia) dozwolone wobec sprawców podejrzanych o popełnienie przestępstw lub wykroczeń, w stosunku do nieletnich są niedopuszczalne prawnie, a zatem zabronione. Stosowanie ich wobec nieletnich (oczywiście przez osoby powyżej 17. roku życia), wbrew przepisom ustawowym, wypełnia znamiona bezprawnego pozbawienia wolności z art. 189 k.k., w zależności od dodatkowych okoliczności z § 1, 2, 2a lub 3. Wspomniana sytuacja prawna może stanowić niezrozumiały i nieznaną dla osób nieposiadających wiedzy prawniczej w stopniu wystarczającym do jasnej i wnikliwej oceny przepisów prawnych przewidujących ujęcie obywatelskie (rozpatrując je w odniesieniu do nieletnich) i skutkować „ujmowaniem” nieletnich przez osoby postronne, w ramach uprawnień obywatelskich, w ich mniemaniu. Pomimo braku wyższego wykształcenia prawniczego jako wymogu powszechnego, to jednak zasadniczo (choć nie absolutnie¹⁹) obowiązuje reguła *ignorantia iuris nocet*, powodująca niedopuszczalność uchylenia się od odpowiedzialności karnej osób z tego powodu, że nie wiedziały o przedstawionych powyżej konsekwencjach nieletniości i w dalszej perspektywie o niedopuszczalności obywatelskich ujęć nieletnich. W przypadku zastosowania przez osoby dorosłe (w sensie prawnokarnym) „ujęć obywatelskich” do nieletnich, w celu przekazania ich w ręce organów ścigania i „zabezpieczenia” na potrzeby procesowe, przy jednoczesnym braku rozpoznania statusu prawnokarnego osób poniżej 17. roku życia i ich sytuacji karno-procesowej, organowi procesowemu pozostaje odpowiedzieć na pytanie: czy zachowanie dorosłego należy jednak zakwalifikować jako błąd — usprawiedliwioną

¹⁷ Ustawa z 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (DzU z 1964 r., nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

¹⁸ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (DzU z 1964 r., nr 16, poz. 93 z późn. zm.); dalej jako k.c.

¹⁹ D. Czerniak, *Granice obowiązywania zasady ignorantia iuris nocet w polskim procesie karnym*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2015, Vol. 4, s. 202–204; J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 429–430.

nieświadomość bezprawności ujęcia nieletniego — por. art. 30 k.k. — i potraktować jako wyjątek zaburzający wskazaną wyżej regułę *ignorantia iuris nocet*. W przypadku nieuwzględnienia wspomnianego rodzaju błędu organowi procesowemu pozostaje zmierzenie zawartości kryminologicznej zachowań „ujmujących” przy użyciu instrumentów funkcjonujących na gruncie k.k., przede wszystkim oceniając szkodliwość społeczną zachowań dorosłych (por. art. 115 § 2 k.k.), ewentualnie zastosowanie nadzwyczajnego złagodzenia kary ze względu na postawę sprawcy (por. art. 60 § 2 pkt 2 k.k.). Biorąc pod uwagę zawilość oceny prawnej „ujęć obywatelskich” w odniesieniu do nieletnich wydaje się, że istnieje potrzeba rozważenia przez ustawodawcę wprowadzenia przepisów uwzględniających sytuację bezprawnego izolowania nieletnich w „ramach” wspomnianych instytucji obywatelskich, przewidując wyraźne rozwiązanie prawne, np. umniejszające odpowiedzialność karną w przypadku osób, które ujęły obywatelsko osobę, nie potrafiąc trafnie ocenić przepisów prawnych w odniesieniu do nieletniości ujętego. Dodatkowo słusznym postulatem jawi się przeprowadzenie kampanii informacyjnej nagłaśniającej niedopuszczalność stosowania wobec nieletnich ujęć jako obywatelskich środków przymusu.

W odróżnieniu od ujęć obywatelskich, przewidzianych wyłącznie przepisami k.p.k. i k.p.w., w praktyce częstokroć zdarzają się przypadki ujęć nieletnich przez pracowników firm tzw. ochrony (np. w sklepach podczas kradzieży), a następnie przekazywanie ich w ręce Policji. Przepisy ustawy o ochronie osób i mienia²⁰ przewidują środek przymusu w postaci ujęcia osób w celu niezwłocznego oddania ich Policji — por. art. 36 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie osób i mienia. Wspomniane ujęcie jest dopuszczalne w granicach obszarów lub obiektów chronionych lub poza ich granicami, jeżeli ujmowani stworzyli w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia ludzkiego, a także chronionego mienia. Ustawodawca nie limitował wspomnianego ujęcia przez pracowników ochrony wyłącznie do osób dorosłych, tym samym przyznając dopuszczalność schwywania i przekazania Policji także osób małoletnich (w tym również nieletnich) w ramach ujęcia na podstawie przywołanego wyżej przepisu prawnego. Omawiany środek przymusu nie stanowi ujęcia obywatelskiego, nie przysługuje bowiem każdemu, lecz grupie osób oznaczonej ściśle w ustawie o ochronie osób i mienia.

Ujęcie osoby, zbliżone rodzajowo do powyższego, zostało przyznane strażnikom gminnym na mocy ustawy o strażach gminnych²¹. Strażnicy, wykonując swoje ustawowe zadania, mają uprawnienie do ujęcia osób i niezwłocznego doprowadzenia ich do najbliższej jednostki Policji, jeżeli ujmowani stworzyli w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia — por. art. 12 ust. 1 pkt 3 ustawy o strażach gminnych. Ustawodawca nie wprowadził limitacji wiekowej

²⁰ Ustawa z 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (DzU z 1997 r., nr 114, poz. 740 z późn. zm.).

²¹ Ustawa o strażach gminnych z 29 sierpnia 1997 r. (DzU z 2018 r., poz. 2142, 2245).

stosowania wspomnianego środka przymusu, tym samym jego stosowanie wobec nieletnich jest dozwolone, o ile zostaną spełnione podane wyżej przesłanki ujęcia. Podobnie do rozwiązania przyznanego pracownikom tzw. ochrony, ujęcie straży gminnej przyznane ściśle określonej ustawowo grupie osób, nie stanowi przymusu obywatelskiego.

Srodek przymusu w postaci ujęcia osoby został wprowadzony także przepisami ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych²² jako nieobywatelski instrument izolacyjny, przyznany jest bowiem w ramach kompetencji ściśle określonym grupom osób — służbom porządkowym²³ i informacyjnym²⁴ działającym na podstawie wspomnianej ustawy. Przesłanki ujęcia stanowią zachowania osób, które stwarzają bezpośrednie zagrożenie dla dóbr powierzonych ochronie oraz dopuszczają się czynów zabronionych. Choć ustawodawca wprowadził pewne ograniczenia dotyczące przebywania osób małoletnich podczas imprez masowych, np. wstęp małoletniego do lat 13 na mecz piłki nożnej wyłącznie pod opieką dorosłego (por. art. 16 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych), to jednak w odniesieniu do wprowadzonego środka przymusu — ujęcia osoby, nie ograniczył ze względu na wiek zbioru podmiotów, których ujęcie jest dopuszczalne, tym samym pozwalając na ujęcie nieletnich.

Ustawodawca zdecydował o wprowadzeniu instytucji prawnej ujęcia osób także w ramach kompetencji Straży Ochrony Kolei. W akcie prawnym określającym prawa i obowiązki wspomnianej formacji — ustawie o transporcie kolejowym²⁵, w art. 60 ust. 2 pkt 2 przyznano funkcjonariuszom Straży Ochrony Kolei prawo do ujęcia osoby, w celu niezwłocznego doprowadzenia jej do najbliższej jednostki Policji, jeżeli wobec osób ujętych zachodzi uzasadniona potrzeba podjęcia czynności wykraczających poza uprawnienia Straży Ochrony Kolei. W ustawie o transporcie kolejowym nie ograniczono stosowania wspomnianego środka przymusu do osób dorosłych, dopuszczając w ten sposób stosowanie jego także do nieletnich. Podobnie do wcześniejszych, omawiane ujęcie nie jest obywatelskim instrumentem prawnym.

W polskim systemie prawa funkcjonują także inne rodzaje ujęć osób przyznawane ustawowo określonym organom państwowym (Straży Leśnej oraz Straży Łowieckiej), które jednocześnie w swoim zakresie ustawowym są organami ścigania; przy czym wspomniane środki przymusu dotyczą przypadków nierozdzielnie związanych z popełnieniem przestępstwa lub wykroczenia, a zatem jak już wspomniano na początku

²² Ustawa z 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 1870; z 2019 r., poz. 125).

²³ Służba porządkowa: osoby podlegające kierownikowi do spraw bezpieczeństwa, wyznaczone przez organizatora, wpisane na listę kwalifikowanych pracowników ochrony fizycznej, o której mowa w ustawie o bezpieczeństwie imprez masowych — por. art. 3 pkt 13 te samej ustawy.

²⁴ Służba informacyjna: osoby podlegające kierownikowi do spraw bezpieczeństwa, wyznaczone przez organizatora, w tym spikera zawodów sportowych — por. art. 3 pkt 12 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych.

²⁵ Ustawa z 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym (tekst jedn. DzU z 2017 r., poz. 2117, 2361; z 2018 r., poz. 650, 927, 1338, 1629, 2245).

artykułu — z powodu braku zdolności do zawinienia niedopuszczalnymi do stosowania ich wobec nieletnich — por. art. 47 ust. 2 pkt 5 ustawy o lasach²⁶ oraz art. 39 ust. 2 pkt 5 ustawy — Prawo łowieckie²⁷.

Podsumowując rozważania dotyczące odniesienia do nieletnich instrumentów ustawowych w postaci ujęć osoby, uprawnione wydaje się stwierdzenie, że ustawodawca niejednolicie skonstruował przepisy prawne w zakresie dopuszczalności czasowego izolowania nieletnich na skutek stosowania wspomnianych środków przymusu. Nieletni dopuszczają się czynów zabronionych, w tym także czynów karalnych, niemniej jednak ustawodawca poprzez sformułowanie przesłanek ujęcia obywatelskiego w ramach ustaw k.p.k. oraz k.p.w. ograniczył dopuszczalność używania wspomnianych obywatelskich środków przymusu do osób będących sprawcami przestępstw lub wykroczeń. Nieletni, ze względu na brak zdolności do zawinienia, nie są zdolni do popełniania przestępstw lub wykroczeń i tym samym stanowią grupę osób, wobec których stosowanie ujęć obywatelskich jest niedopuszczalne prawnie. W ramach u.p.n. ustawodawca nie wprowadził środka przymusu stosowanego jako rozwiązanie obywatelskie umożliwiające schwytanie i przetrzymanie nieletniego przez osoby niebędące organami ścigania. Natomiast istnieją inne od obywatelskich instytucje prawne polegające na izolacji osób noszące miano ujęć przewidzianych jako rozwiązania kompetencyjne, przyznane ściśle określonym służbom porządkowym lub też organom ścigania. Ustawodawca, konstruując ujęcia nieobywatelskie, wykazał się niekonsekwencją, ponieważ umożliwił ujęcie nieletnich w ramach uprawnień ustawowych przyznanych funkcjonariuszom: straży gminnych, straży ochrony kolei, pracownikom tzw. ochrony wykonującym swoje obowiązki na podstawie ustawy o ochronie osób i mienia czy też służbom informacyjnym i porządkowym w rozumieniu ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych, natomiast odmówił prawa do ujęcia nieletnich strażnikom leśnym i strażnikom łowieckim działającym w zakresie swoich kompetencji.

Oczywiście zrozumiałą jest dylemat ustawodawcy: ująć nieletniego czy ochronić władzę nad nim i jego samego przed stosowaniem rozwiązań przymusowych (w tym przymusu fizycznego), to jednak w zakresie ujęć osób zarówno obywatelskich, jak i innych, poprzez konstrukcję przepisów prawnych dotyczących ujęcia osób ustawodawca: w jednych przypadkach daje prymat ochronie nieletnich przed stosowaniem ujęć, natomiast w innych przypadkach przyznaje pierwszeństwo racjom użytecznym wspomnianych środków przymusu, dozwalając na ich stosowanie. Wskazana niejednolitość prawna dopuszczalności ujęć nieletnich, a dodatkowo skomplikowana prawnie sytuacja nieletniego w zakresie oceny dopuszczalności używania środków przymusu w postaci ujęć, może być powodem skłaniającym osoby pokrzywdzone czynem zabronionym czy też świadków tych czynów, do stosowania ujęć obywatelskich (jako instrumentów izolujących i zabezpieczających na potrzeby

²⁶ Ustawa z 28 grudnia 1991 r. o lasach (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 2129, 2161, z 2019 r., poz. 83, 125).

²⁷ Ustawa z 13 października 1995 r. — Prawo łowieckie (tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 2033; z 2019 r., poz. 125).

organów ścigania) wobec nieletnich dopuszczających się czynów zabronionych jako przestępstwa lub wykroczenia. Wydaje się, że wspomniana niejednorodność w konstrukcji prawnej ujęć jako środków przymusu powinna znaleźć wyraz w zasugerowanym wcześniej postulatcie informacyjnym skierowanym do społeczeństwa zawierającym nagłośnienie i podkreślenie niedopuszczalności stosowania ujęć obywatelskich wobec nieletnich. Ewentualnie należy rozważyć wprowadzenie rozwiązań ustawowych uwzględniających wprost na korzyść ujmującego zawilości prawne przy ocenie dopuszczalności stosowania przez osoby ujęć obywatelskich nieletnich.

Wnioskiem końcowym, nasuwającym się po uwzględnieniu argumentów przedstawionych powyżej, jest również zaproponowanie rozważenia przez ustawodawcę przyjęcia jednolitego kształtu prawnych środków przymusu w postaci ujęć osób i zdecydowanie o niedopuszczalności ujęć nieletnich, bądź przeciwnie dopuszczalności ich izolowania w ramach wspomnianych środków przymusu, z pełną konsekwencją następstw wprowadzonego rozwiązania zarówno z punktu widzenia nieletnich, jak i racji utylitarnych przemawiających za stosowaniem przedmiotowego środka przymusu.

Słowa kluczowe: środki przymusu, ujęcie obywatelskie osoby, nieletni, przestępstwo, wykroczenie, czyn karalny

Keywords: coercive measure, civil detention, juvenile, offence, minor offences, criminal act

Streszczenie: Artykuł dotyczy aspektów prawnych ujęcia osoby jako ustawowego środka przymusu stosowanego w odniesieniu do nieletniego. Celem publikacji jest ukazanie sytuacji prawnej nieletniego na gruncie ustaw przewidujących środki przymusu w postaci ujęć osób — przede wszystkim jako instrumentu obywatelskiego oraz w postaci rozwiązań nieobywatelskich.

W treści artykułu przeprowadzono analizę porównawczą przepisów ustawowych dopuszczających stosowanie przymusu w postaci ujęć osób, przyznanych jako kompetencje społeczne, a także różnorodnych, ściśle określonych grup osób — m.in.: strażników gminnych, strażników ochrony kolei, organów ścigania. Dodatkowo omówiono status prawny nieletniego w odniesieniu do popełniania przestępstw i wykroczeń, a tym samym dopuszczalności stosowania ustaw procesowych karnych (w tym i kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia) w stosunku do osób poniżej 17. roku życia.

Summary: This article deals with the legal aspects of civil arrest of person provided as statutory coercive measures especially in case of juvenile offenders. The main purpose of the publication is to indicate legal situation of juvenile offenders on the ground of acts containing coercive measures in the form of civil arresting a person.

The article contains a comparative analysis of the statutory provisions of the legal institutions mentioned for various groups of people. Additionally description of the legal status of the juvenile offenders in relation to committing crime, and the permissibility of the use of criminal procedural law in relation to persons under 17 years of age are discussed.